

Manzura DAMINOVA,

Qarshi DU doktoranti, Muhammad al-Xorazmiy nomidagi TATU Qarshi filialining ijtimoiy fanlar kafedrasida o'qituvchisi

E-mail:

Tel: (90)722-13-14

Qarshi DU p.f.f.d., dots. B. Jo'rayev taqrizi asosida

O'SMIRLARDA GENDER IDENTIKLIK SHAKLLANISHINING O'ZIGA XOS NAZARIY ASOSLARI

Аннотация

Ushbu maqolada o'smirlarda gender identiklik shakllanishining o'ziga xos nazariy asoslari haqida so'z boradi. Muallif ilmiy ma'lumotlarga tayanib, mavjud adabiyotlar asosida o'smirlarda gender identiklik shakllanishining o'ziga xos nazariy asoslari bo'yicha o'ziga xos jihatlarni o'rgangan va tahlil qilgan.

Kalit so'zlar: O'smirlar, gender identiklik, shakllanish, nazariy asoslar.

КОНКРЕТНЫЕ ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ФОРМИРОВАНИЯ ГЕНДЕРНОЙ ИДЕНТИЧНОСТИ У ПОДРОСТКОВ

Аннотация

В данной статье говорится о конкретных теоретических основах формирования гендерной идентичности у подростков. На основе научных данных автор на основе конкретных теоретических основ изучил и проанализировал конкретные аспекты формирования гендерной идентичности у подростков.

Ключевые слова: Подростки, гендерная идентичность, формирование, теоретические основы.

SPECIFIC THEORETICAL BASICS OF THE FORMATION OF GENDER IDENTITY IN ADOLESCENTS

Annotation

This article talks about the specific theoretical foundations of gender identity formation in adolescents. Based on scientific data, the author studied and analyzed the specific aspects of the formation of gender identity in teenagers based on the specific theoretical foundations.

Key words: Adolescents, gender identity, formation, theoretical foundations.

Kirish. Gender tenglik XXI asr rivojlanish sohasida BMT maqsadlariga erishish borasida prinsipial jihatdan ahamiyatli omildir. Shunga muvofiq tarzda, gender yondashuvlarning takomillashtirilishi va joriy etilishi ijtimoiy adolat, inson rivojlanishining teng huquqliligi va barqarorligiga erishish yo'lida asosiy masala bo'lib qolmoqda. BMT tomonidan qo'yilgan masalalarni samarali tarzda ijro etish yo'llarini izlash yangi gender yondashuvlarni ishlab chiqishga olib keldi. Xususan, Gender mainstreaming (ba'zan «gender majmuaviy yondashuv» deb tarjima qilinadigan) kabi yangi yondashuv har qanday rejalashtirilayotgan tadbiri baholash jarayonini o'z ichiga oladi. Bu har qanday rejalashtirilayotgan tadbir, jumladan sohalarda va barcha darajalarda qonun loyihalarini, strategiyalar va dasturlarni ularning xotin-qizlar va erkaklarga ehtimol ta'siri nuqtai nazaridan ishlab chiqilishini qamrab oladi.

Hozirgi zamonda jahon bo'ylab globallashuv jarayonlari keskinlashayotgan, postindustrial jamiyatda integratsiya va kommunikatsiya jarayonlari kuchayotgan bir paytda milliy identiklikni o'rganish muammosi ham dolzarb bo'lib bormoqda. Shu munosabat bilan milliy identiklikning o'ziga xos xususiyatlarini aniqlashga qaratilgan falsafiy-tarixiy, nazariy-metodologik tadqiqotlarga ehtiyoj ortib bormoqda. Bugungi kunda jahon ilmiy tadqiqotlarida identiklik hodisasi, milliy identiklik, milliy o'zlikni anglash, mentalitetni tahlil qilish dolzarb vazifa hisoblanadi. O'zbekiston Respublikasida milliy an'analarni yanada boyitish, milliy qadriyatlarini qayta tiklash, milliy identiklikni shakllantirish va mustahkamlash borasida keng ko'lamli ishlar olib borilmoqda. Identiklik deganda "Men kimman (yoki nimaman), meni o'zgalardan nima ajratadi?" degan savol ko'zda tutiladi. Demak, identiklik – "Men"ni va atrofdagi olamni bir-biridan ajratish imkonini beradigan model. Identiklikni ta'rif sifatida ko'rishda, birinchi navbatda, lotincha "idem" – "aynan o'sha" so'zidan kelib chiqqanini nazarda tutish kerak. Shuningdek, mazkur tushunchaga tegishli inglizcha "identity" so'zi ham bir nechta ma'noga ega, bular: aynanlik, bir xillik, individuallikdir. Ta'kidlash joizki, "identiklik" va "identifikatsiya" tushunchalarini farqlash lozim, chunki identifikatsiya – jarayon, identiklik esa – mazkur jarayonning natijasi hisoblanadi.

Adabiyotlar tahlili. Sh.Madayeva tomonidan identiklik hodisasining nazariy-metodologik tadqiqi amalga oshirilgan. Z.Odinayeva esa falsafiy-konseptual yondashuv orqali o'zbek milliy identikligining aksiologik tamoyil va qonuniyatlarini o'rgangan. Z.Odinayeva o'zbek xalqi tarixida "milliy identiklik", "milliy identifikatsiya" tushunchalarini aksiologik nuqtai nazardan ijtimoiy-siyosiy jarayonlar kontekstida ochib bergan.

O'zbek xalqi etnogenezining shakllanishi muammosi taniqli tarixchilar A.Asqarov, V.Bartold, A.Ithomov, A.Yakubovskiy, K.Shoniyozov asarlarida tadqiq etilgan. Jamiyat taraqqiyotining hozirgi bosqichida o'zbek milliy identikligining o'ziga xos xususiyatlari M.Asqarov asarlarida etnografik yondashuv prizmasi orqali ko'rib chiqilgan. Respublika olimlari Sh.Madayeva, A.Ashirov, M.Quronov, M.Bekmurodovlarning ilmiy qiziqishlari milliy mentalitet rivojiga qaratilgan.

Yuqorida qayd etilgan asarlar, asosan, milliy mentalitetni, uning mustaqillik sharoitida shakllanishining o'ziga xos xususiyatlarini aks ettiradi, ular milliy identiklikni saqlashga muhim manba bo'lib xizmat qiladi. Globallashuv sharoitida milliy identiklikning shakllanishi va saqlanishida milliy o'z-o'zini anglashning determinatsiya qiluvchi roli S.Otamuratov, U.Saidov, N.Nazarov, I.Xo'jamurodov, J.Tulenov asarlarida o'rganilgan. Etnik va milliy identiklikning sotsiologik tadqiqotlari M.G'anieva va X.Qodirova ishlarida ko'rib chiqilgan.

Tadqiqot metodologiyasi. Identiklik muammosi ko'pqirrali muammolar qatoridan bo'lib, globallashuv jarayonlari inson borlig'i mohiyatining asoslarini dolzarblashtirib, global identiklik masalasini kun tartibiga olib chiqar ekan, nafaqat har bir inson va har bir madaniyat uchun aynanlik va farqlilik nuqtai nazaridan muhim bo'lgan "Biz kimmiz?", "Bizning boshqalardan farqimiz nima?" savollari, balki "Inson nima?" degan, inson borlig'i bilan bog'liq eng chuqur metafizik savol ushbu masalaning yakuniy asosi sifatida eng muhim masalaga aylangan. Identiklik (identifikatsiya) (ingliz tili (identity), lotincha (identus) – aynanlik, mansublik, o'xshashlik) atamasi – shaxs tomonidan o'zining qaysi sotsial guruhga mansubligi hamda shu sotsial guruh doirasida ijtimoiy, iqtisodiy, ma'naviy, maishiy, ahloqiy stereotiplarga amal qilinishidir[2]. Inson uchun o'z identikligini

aniqlash, shakllantirish va mukammallashtirib borish barcha davrdlarda muhim bosqich bo'lgan. Indivd ijtimoiylashuv jarayonida o'zini boshqalar bilan qiyoslash orqali o'z "Men"ini shakllantiradi va mustahkamlaydi, o'zi mansub bo'lgan etnomilliy jamoa madaniy an'analari, qadriyatlarini, odatlarini o'zlashtirish orqali o'z xulq-atvori, qadriyatlar tizimini shakllantiradi. Identiklik murakkab tashkiliy tuzilmaga ega bo'lib, uning barcha tuzilmaviy elementlari bir-biri bilan uzviy bog'liqlikda namoyon bo'ladi va ijtimoiy-madaniy hamda psixologik funksiyalarni bajaradi. Identiklik – o'z-o'zini saqlash natijasi bo'lsa, identifikatsiya mexanizm, doimiy tanlash jarayoni, meyorlar, munosabatlar va an'analarni qabul qilishdir.

O'smirlarning tengdoshlari bilan munosabatlari fonida ularning oilasi bilan munosabatlari mavjud. O'smirlarning tengdoshlariga munosabati ular o'sgan madaniyatning urf-odatlarini va madaniy an'analari bilan bog'liq. Bu urf-odat va an'analar oilaning jamiyatdagi mavqei belgilovchi qator omillar bilan bog'liq. Do'stona munosabatlarni o'rnatish qobiliyati asosan oilada olinadi, oilaviy munosabatlar va o'smirlarning ijtimoiy moslashuvi o'rtasida yaqin bog'liqlik mavjud. 15-17 yoshli qizlarni kuzatish natijalari shuni ko'rsatdiki, ularning oila a'zolariga nisbatan yaqinlik hissi tengdoshlari bilan bevosita aloqa qilish darajasiga ta'sir qiladi. O'smirlar o'z ota-onalari bilan yaqin aloqani his qilsalar, boshqa insonlarga nisbatan do'stlik munosabatlarini o'rnatishga muvaffaq bo'lishadi. Ota-ona yordamidan mahrum bo'lganlar bilan do'stlik o'rnatish qiyin kechadi. Darhaqiqat, o'smirlar - bu bolalarning mustaqillikka intila boshlagan davri. Qaror qabul qilish va o'z taqdiri uchun javobgar bo'lish qobiliyatsiz o'smir yetuk shaxs bo'la olmaydi. Oiladagi muloqot uslubi va bolaning shaxsiy fazilatlarini shakllantirish o'rtasida yaqin bog'liqlik mavjud. Alekseeva, oiladagi muloqot uslubining o'quvchilar faolligiga, ularning muloqot qobiliyatiga va o'zini o'zi qadrlashiga ta'sirini o'rgangan. Oila ichidagi munosabatlar bolaning shaxsiyatini shakllantirishda muhim omil hisoblanadi.

Shaxsning gender sotsializatsiyasi bilan bog'liq holda, oilaviy munosabatlarning quyidagi tizimlarini ajratish mumkin: turmush o'rtoqlar o'rtasidagi munosabatlar tizimi, ota-ona va bola munosabatlari tizimini o'z ichiga oladi. Amaliyot shuni ko'rsatdiki, maxsus tadqiqotlar singari, oiladagi shaxslararo munosabatlarning xususiyatlari bilan bog'liq ijtimoiy-psixologik omillar bolaning psixosotsial rivojlanishida, xususan, gender sotsializatsiyasida alohida ahamiyatga ega. Oilada eng muhim va asosiy narsa er-xotin o'rtasidagi munosabatlardir. Gender roli, muayyan xatti-harakatlarda bolalarning gender identikligini aniqlashning eng keng tarqalgan mexanizmlaridan biri sifatida, ota-onalar bilan muloqot va faoliyatda o'zining mustahkamlanishi va aniqligini topadi. Aynan ota-ona munosabatlari butun oilani yagona jamoaga bog'laydigan ma'naviy aloqalarning samimiyligini belgilaydi. Ular bolaning xavfsizligini, shuningdek, dunyodagi o'rnini qanday his qilishini aniqlaydi. Ko'pgina psixologlar bolaning rivojlanishidagi asosiy narsa uning mehrga bo'lgan ehtiyojini qondirish ekanligiga e'tibor berishadi. Va bu faqat ota-onalar o'rtasida kelishuv mavjud bo'lgan farovon oilada sodir bo'lishi mumkin.

Ota-ona va bola munosabatlari tizimida hissiy munosabatlar bolaning gender ijtimoiylashuvida hal qiluvchi rol o'ynaydi. Psixologik tadqiqotlar ota-onalar va bolalar o'rtasida kuchli ma'naviy aloqalarni shakllantirishga yordam beradigan, gender sotsializatsiya jarayoniga ijobiy ta'sir ko'rsatadigan omillarga e'tibor qaratadi. "Ota-onalar va bolalar" munosabatlari tizimini gender sotsializatsiyasi omili sifatida tahlil qilish muhim ahamiyat kasb etadi. I.Kon quyidagi mexanizmlarni qayd etadi:

mustahkamlash: ota-onalar to'g'ri deb hisoblaydigan xatti-harakatlarini rag'batlantirish va jazolash orqali ota-onalar bolaning ongiga ma'lum me'yorlar tizimini kiritadilar, unga rioya qilish bolalar uchun odat tusiga kiradi.

aniqlash: bola ota-onasiga taqlid qiladi, ular kabi bo'lishga intiladi;

v) tushunish: bolaning ichki dunyosini bilish va uning ehtiyojlariga javob berish, ota-onalar shu bilan uning shaxsiy fazilatlarini shakllantiradi;

rolning bir-birini to'ldiruvchiligi: masalan, oilada ota-ona hech qanday sifatlarga ega bo'lmasa, shart-sharoit talab qilsa, bu fazilatlar bolada hosil bo'ladi;

psixologik qarama-qarshilik mexanizmi: erkinligi keskin cheklangan bolada mustaqillikka intilish kuchayishi mumkin va hamma narsaga ruxsat berilgan bola qaram bo'lib o'sishi mumkin. Demak, oila shaxsning gender sotsializatsiyasi omili sifatida doimo ichki dinamika holatida bo'ladi va turli ijtimoiy vaziyatlarda ma'lum bir yangilik va dolzarblikka ega bo'ladi.

Tahlil va natijalar. Oilada o'smirlarning gender o'ziga xosligini shakllantirishning xususiyatlarini o'rganishda o'rta maktabning 12 yoshdan 17 yoshgacha bo'lgan 56 nafar maktab o'quvchilari ishtirok etdi. O'quvchilar so'rovidan olingan ma'lumotlar yosh kabi omillarga qarab guruhlarga bo'lingan: kichik o'smirlar (12-14 yosh) va kattaroq o'smirlar (15-17 yosh) va jins (ayol va erkak). Tadqiqotning borishi: S. Bem Erkaklik-Ayollik Metodologiyasi (BSRI) yordamida olingan natijalarni tahlil qilib, biz quyidagi xulosalarga keldik:

So'rov natijalarini hisoblash shuni ko'rsatdiki, bizning tanlovimizdagi respondentlarning katta qismi (80%) androgenlar bo'lib, ularning aksariyati (46,8%) erkaklar guruhlari orasida, 37,2% ayollar orasida.

Androgenlar - bu ayollik va erkaklik fazilatlarini bir xil darajada yuqori bo'lganlar. Qizlar va o'g'il bolalarning androgen turlari an'anaviy jins turiga ega bo'lgan shaxslarga qaraganda ancha moslashuvchan xulq-atvorni namoyish etadi. Ular turli xil hayotiy vaziyatlarga ko'proq moslashgandek taassurot qoldiradilar. Androgen tipidagi odamlar umumiy til topish va boshqa odamlar bilan samarali hamkorlik qilishni yaxshi ko'radi. Olingan ma'lumotlar gender ko'rsatkichlarining o'rtacha androgeniya darajasini shakllantirish tomon o'zgarishini tasdiqladi, bu qizlarda va o'g'il bolalarda turli xil o'zgarishlar bo'yicha erkaklik va ayollik muvozanati sifatida amalga oshiriladi. Shunday qilib, bizning tadqiqotimizdan xulosa qilishimiz mumkinki, o'smirlarning oiladagi gender sotsializatsiyasining o'ziga xos xususiyati - androgen jinsi shaxs turini shakllantirish tendentsiyasi tahlil qilindi.

Xulosalar. Gender sotsializatsiyasi omillari orasida oila eng muhim va ta'sirchan hisoblanadi. Oila va oilaviy munosabatlar inson rivojlanishining barcha bosqichlarida uning gender identikligini shakllantirishda alohida o'rin tutadi. Oilaning ulkan ahamiyati oilaviy muloqotning davomiyligi va chastotasi, uning o'z-o'zidan va qarindoshligi, faoliyat motivlarining birligi, oila a'zolariga munosabat, maqsad va niyatlarining birligi, ularning harakatlarining muvofiqligi va eng muhimi, o'zaro oila bilan belgilanadi. Oila - bu inson hayoti davomida doimiy aloqada bo'lgan asosiy ijtimoiy muhit hisoblanadi. Oila insonning samimiy, shaxsiy dunyosini tashkil qiladi. Oila ham jamiyatning birlamchi bo'g'ini, ham ijtimoiy psixologik joyi hisoblanadi. Oila sharoitlari, jumladan, ijtimoiy mavqei, kasbi, ota-onalarning moddiy va ma'rifiy darajasi, oilaning psixologik iqlimi - bularning barchasi insonning jinsi o'ziga xosligini shakllantirishga, uning hayot yo'lini belgilashga ta'sir qiladi.

ADABIYOTLAR

1. Alekseeva M.I. Oiladagi muloqot uslubining o'rta maktab o'quvchilarining ijtimoiy va kommunikativ faoliyatiga ta'siri / M.I. Alekseeva, T.V. Latsuzbal // Pedagogik muloqot psixologiyasi. - T. 1. - Kirovograd, 1991. - S. 102-112.
2. Kogon V.E. Erkaklik-ayollik stereotiplari va o'smirlardagi "o'zini-o'zi qiyofasi" / V.E. Kogon // Psixologiya savollari. - 1989. - No 3. - B. 53-62.

3. Kon I.S. Erta o'smirlik psixologiyasi / I.S. Con. - M.: Ta'lim, 1989. - 225 b.
4. Levkovich V.P. Oiladagi munosabatlar bolaning shaxsini shakllantirish omili sifatida / V.P. Levkovich // Shaxsiyat psixologiyasi va turmush tarzi. - M.: Nauka, 1987. - 114-136.
5. Rays F. O'smirlik va yoshlik psixologiyasi / F. Rays. - Sankt-Peterburg: Peter, 2000. - 624 p.
6. Sobchik L.N. SMIL shaxsiyatini o'rganish uchun standartlashtirilgan multifaktorial usul. Uslubiy qo'llanma / L.N. Sobchik. - M. : VNIIMT, 1990. - 76 p.